

XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topuluklarında Kölelik ve Köle Ticareti

Slave Trade and Slavery In Turkestan (Central Asia) Turkish Community at the XIX. Century

Orhan DOĞAN¹

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Aysel ERDOĞAN²

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Özet

Hürriyetine sahip olmayan, başkalarının hüküm ve kontrolünde olan kişiler anlamına gelen köle tabirinin kullanımı Türk toplumunda oldukça eskiye dayanmaktadır. Tarihte kurulmuş olan bütün devletlerde kölelik müessesesi mevcuttur. Nitekim Türkistan Hanlıklarında da kölelik, gerek ekonomik hayat gerekse toplumsal hayatta varlığını uzun yıllar sürdürmüştür. Özellikle toprağın işlenmesinde önemli bir yere sahip olan köleler, ayrıca ev hizmetçiliği, tamircilik, bekçilik gibi farklı işlerde de ön plana çıkmışlardır. Yaşam standardı düşük olan kölelerin, toplum içindeki konumuna bakıldığında gerek ekonomik gerekse dini açıdan bir baskı altında oldukları anlaşılmaktadır. Kölelerin Türkistan Hanlıkları içerisindeki sayılarının fazla oluşu köleliğin yaygın oluşunu göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmamızda XIX. yüzyılda Buhara, Hive ve Hokand gibi Türkistan Hanlıklarında, kölelerin ne şekilde elde edildiği, durumu, toplumun kölelere olan tutumu, köle ticareti ve köleliğin ekonomik yaşamdaki yeri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Köle, Kölelik, Ticaret, Toplum

Abstract

The use of slaves in Turkish society is based on fairly old which means do not have the liberty, people with others in the provision and control. The institution of slavery in the entire State has been established in history. Indeed, slavery in the Turkestan khanates have continued for many years the existence in both economic life and social life. Slaves who have an important place, especially in the processing of land, have come to the fore different jobs such as domestic servants, tinker, guard. The low standard of living of the slaves, both considering the position in society, are understood to be under pressure from the economic as well as religious. The slaves made up of many within the Khanates of Turkestan is important to show the widespread nature of slavery. In our study, In Turkestan Khanate such as Bukhara, Khiva and Hokand will be discussed what is obtained in the form of a slave, situation, the attitude of society to the slave, the slave trade and slavery in the place of economic life at the XIX. century.

Keywords: Turkestan, Slave, Slavery, Trade, Community

¹ Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: orhandogankusu@hotmail.com

² Arş Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: aysel88aysel@hotmail.com

Giriş

İnsanlık kadar eski bir geçmişe sahip olan kölelik, eskiçağ boyunca Yakın ve Orta Doğu Avrupa ekonomisinin ve sosyal hayatının değişmez bir unsuru olmuştur³. Tarihin en eski devirlerinden itibaren devam edegelmiş olan köleliğin kökenleri oldukça eskiye dayanmaktadır. Eski Mısır'da ve Yakındağu'da kölelerin sayısının oldukça fazla olduğu bilinmektedir⁴. Eskiden savaşlarda esir edilen veya bir suretle ele geçip satın alınan erkeklere köle, kadın olanlarına ise cariye denilmektedir⁵. Hak ve fiil ehliyetinden, hatta yaşama güvencesinden yoksun olarak, bir eşya gibi alınıp satılan, miras bırakılan köleler, efendisinin vereceği her türlü cezaya katılmak zorunda bırakılarak hayatını sürdürmek zorunda kalmışlardır⁶. Başlangıçta savaş esirliği ile ortaya çıkan, beslenen ve sosyal hayata yerleşen kölelik kurumu, zamanla toprağa bağlı kölelik, toplu kölelik ve ev içi hizmeti köleliği şeklinde oldukça geniş bir kullanım alanına yayılmıştır. Kölelik kurumu bu yapıyla da yüzyıllar boyu varlığını koruyup sürdürmüştür. Ortaçağ ile birlikte köleliğin kullanım alanları da genişleyerek bu kurum gelişmiştir. Dünyanın belirli yerlerinde köle pazarları kurulmaya başlamıştır⁷.

İslamiyet'ten önce de Eski Türklerde var olan köleliğin Hunlardan başlayarak Türk toplum hayatında yer aldığı kaynaklarda bahsedilmektedir. Türkler tarafından İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra da sosyal ve iktisadi sebepler ile kölelik kaldırılamamıştır. İslamiyet'in kabulü ile kölelik Türk sosyal hayatında yeni değerler ve kullanım alanları kazanmaya başlamıştır. Selçuklular döneminde sultanların hizmetinde özel olarak yetiştirilmiş köleler bulundurulmuştur. Selçuklular, köleleri daha çok eğitmek ve yetiştirmekle meşgul olmuşlardır⁸.

Yakın döneme kadar gerek ekonomik gerekse sosyal hayat içinde vazgeçilmez bir kurum olarak yerleşen kölelik, zaman zaman dünya politikasını da etkilemiş, Osmanlı yönetiminde de oldukça ön plana çıkmıştır. Osmanlı devletinin kurulması ve imparatorluğa geçmesi ile birlikte kölelik kurumu daha da gelişerek din ve devletin sağladığı hoşgörü ile sosyal hayatta önemli bir yer edinmiştir. XIX. yüzyılda köleliğin kaldırılması konusunda devletler arasında girişimler artmış, Osmanlı yönetimi de bu girişimlerden uzak kalamamıştır⁹.

³ İsmail Parlatır, *Türk Sosyal Hayatında Kölelik*, Belleten, C. XLVII, T.T.K. Basımevi, Ankara 1984, s. 805.

⁴ M. Akif Aydın- Muhammed Hamidullah, "Köle", *DİA*, 2002, C.26, s. 237.

⁵ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.300; İbrahim Hakkı Konyalı, *Cariyeler ve Esir Pazarı*, Tarih Dünyası, S. 2., 1950, s.72.

⁶ Gülnihal Bozkurt, *Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1981, Volume 38, Issue 1-4, p. 65.

⁷ Parlatır, a.g.m., s. 805.

⁸ Parlatır, a.g.m., s.813-814.; Ekrem Buğra Ekinci, "Tarihimizde Kölelik", *Köleleri Evlat Sayan Medeniyet*, Tarih ve Medeniyet, S:11, 1995, s.20.

⁹ Parlatır, a.g.m., s.805, 814.

Türkistan şehirlerinin birçoğunda, köleliğin toplumsal ve ekonomik yaşamda büyük önem taşıdığı görülmektedir. Bu kapsamda çalışmamızda, yukarıda genel hatları ile açıklamaya çalıştığımız Türk toplum hayatındaki köleliğin ve kölelik kurumunun XIX. yüzyılda Türkistan coğrafyasındaki durumu ele alınacaktır.

XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik Ve Köle Ticareti

Asya'nın en verimli bölgelerinden birisi olan Batı Türkistan coğrafyası; kuzeyden bozkırlarla, batı ve güneyden ise çöllerle çevrili olup bu durum bölgedeki şehirlerin dış tehlikelerden korunmasında oldukça etkili olmuştur. Bu sayede bölgedeki şehirler, mevcut tarihi zenginliklerini ve kültürel yapılarını uzun süre muhafaza etmişlerdir. Bu şehirler arasında yer alan Buhara, Semerkand, Hive, Hokand, Taşkent gibi şehirler kültürel açıdan önemli zenginliklere sahip, coğrafyanın öne çıkmış şehirleridir. Nitekim Buhara, Hive ve Hokand şehirleri, Türkistan'da kurulmuş olan hanlıklara merkezlik yapmıştır.

XIX. yüzyılda Türkistan'a karşı olağanüstü bir ilgi başlamış olup, batılı gezginler, haritacılar, seyyahlar, misyonerler, casuslar ve arkeologlar düzenli olarak bu coğrafyaya keşif seferleri yapmışlardır. Sanayileşme sonucunda başlayan sanayi ülkelerinin ya da sanayisini kurmaya çalışan ülkelerin hammadde ve Pazar arayışı ile Rus yayılmacılığı, Türkistan coğrafyasına olan ilginin artmasında oldukça etkilidir.

Köleliğin en önemli ve devamlı kaynağını savaş esirleri teşkil etmiştir. Savaş esirlerinin tasfiyesi konusunda en sık başvurulan yöntem onların öldürülmesi olmuştur. İkinci yöntem ise esirlerin kurtuluş akçesi veya esir mübadelesi yoluyla serbest bırakılmasıdır. Savaş esirlerinin karşılıksız serbest bırakılması ise geçmiş senelerde çok az uygulanmıştır. Esirleri tasfiye etmenin diğer bir yolu ise onların hür insanlardan ayrı bir statüye koyularak köle olarak kullanılması olmuştur¹⁰. Örneğin, Şeybani Han'ın yeğeni olan Ubeydullah Han (1533-1539) Özbek atlılarının başında Horasan'a bir çok akınlar düzenlemiş olup bu akınlarda önemli miktarda köle ele geçirmiştir. Köle yapılan esirler gibi ele geçirilen bol savaş ganimetleri (hayvan, değerli eşyalar vs), savaş feodallerinin ve bazen savaşı barışçıl ekonomik faaliyetlere tercih eden Özbek kabilelerinin en savaşçı bölümünün zenginleşmesine sebep olmuştur. Ubeydullah Han aynı zamanda Harzem'e de akın düzenledi. Buradaki yönetimde bulunan ileri gelenler arasındaki anlaşmazlıktan yararlanarak bu ülkeyi bir müddet için kendine bağlamayı başardı¹¹. Feodal devletlerin gerisinde kalmış olan Türkistan

¹⁰ M. Akif Aydın- Muhammed Hamidullah, "Köle", DİA, 2002, C.26, s. 238; İslamiyet'te kölelerin serbest bırakılabilmeleri için salah ve takva sahibi olmaları ve dini hükümlere uymaları gerektiği ifade edilmiştir (Pakalın, a.g.m., s.302).

¹¹ P.P. Ivanov, " Oçerki Pa İstorii Sredney Azii (XVI. Seredina XIX. V), İzdatilstva, Vostočnoy Litaraturi, Moskva, 1958, s. 55.

XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti

hanlıklarında köle sistemi oldukça yaygındır. Göçebe unsurlar arasında klan sistemi oldukça güçlüdür¹².

XVI. yüzyılda Buhara Hanlığındaki köle ticaretiyle ilgili çeşitli bilgiler mevcuttur. Bu dönemde hanlıkta; Hint, Afgan ve Kalmukların yanı sıra Rus esirler de bulunmaktadır¹³. Hanlığın esas köle kitesini, Horasan'a yapılmış olan akınlar sırasında Türkmenler tarafından kaçırılmış ve daha sonra da Türkistan (Orta Asya)'ın köle pazarlarında satılmış İranlılar oluşturmaktaydılar. Ayrıca Pamir dolaylarındaki ülkelerden köleler ile Kazak bozkırlarında veya Hazar Denizi'nde balık av alanlarında yakalanan Rus esirler de bulunmaktaydı. Seyyahların sözlerine ve önceden Buhara kölesi olmuş olanların ifadelerine göre kölelerin iş gücünden büyük ölçüde tarım alanında istifade edildiği anlaşılmaktadır. Vambery'nin, Türkistan'da tarım ürünlerinin fiyatlarının sadece Amuderya'daki su seviyesine bağlı olmadığını "daha ziyade yıl boyunca satın alınmış kölelerin sayısının çok veya az olmasına" bağlı olduğunu söylediği ifade edilmektedir. Daha önceden köle olanlardan birçoğunun, uzun bir süre Buharalı yüksek unvan sahibi veya tacirlerin çiftliklerinde çalıştıkları bilinmektedir. Nitekim Emir Haydar ve Emir Nasrullah dönemlerinde Kuşbeyi mevkiinde olan Hâkim Bey'in zenginliğinden söz edilirken kendi çiftliklerinde çalıştırdığı binden fazla kölesinden de bahsedilmiştir. Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere büyük feodallerin kendi yanlarında çalıştırdıkları kölelerin sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Kölelerin birçoğunun tarım işleri dışında hayvancılıkla da uğraştıkları, bir bölümünün feodallerin günlük gereksinimlerinde, diğer bir bölümünün ise emir ordularında piyade olarak hizmet ettikleri belirtilmektedir¹⁴.

Hive Hanlığında Atalık'a en önemli askeri desteği köleler sağlamıştır. Örneğin Nadir Şah, kendi ordusunu güçlendirmek ve feth edilen ülkede olabilecek bir infialden kaçınmak amacıyla Hive'den savaşta kullanmak üzere uygun bir çok kişi getirmiştir. Getirilen bu kişileri diğer ülkelerin fethinde olduğu gibi kendi ordusuna katmıştır. Aynı zamanda kendisi, Hive Hanlığı'nda bulunan sayıları otuz bin kişiye ulaşan, çoğunluğunu İranlıların oluşturduğu kölelerin özgür bırakılmasını emretmiştir¹⁵.

Bonvalot, Kara-Kamar dağ silsilesi arasında yaşayan ve oldukça yoksul olan, Kara- Moğol Türkmenler aşiretine mensup olduklarını söyleyen Türkmenlerden bahsetmiştir. Seyyah, bu Türkmenlerin şiddetli soğuk ya da kuraklık sebebiyle sürülerinin yok olması durumunda, yağma akınları düzenleyerek bu yağmalarda elde ettikleri koyun ve ineklerle yurtlarına

¹² N.A.Khalfin, *Russia's Policy in Central Asia 1857-1868*, Central Asian Research Centre, London, 1964, S.12.

¹³ Audrey Burton, "Russian Slaves in 17th Century Bukhara", *Post- Soviet Central Asia*, ed: Touraj Atabaki and John O'Kane, Tauris Academic Studies in association with the International Institute of Asian Studies, Leiden, Amsterdam, s. 345.

¹⁴ Ivanov, a.g.e., s. 125; Muhammed Bilal Çelik, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2009, s. 156- 157.

¹⁵ Ivanov, a.g.e., s. 99- 105.

döndüklerini belirtmiştir. Ancak seyyah, bir kervana rastlamaları durumunda ise cesur olanları öldürüp geri kalanları esir olarak satmak üzere beraberlerinde götürdüklerini, bu köleler yeterli sayıya ulaştıklarında onları Buhara ve Hive pazarlarında sattıklarını ifade etmektedir¹⁶.

1558 senesinde Moskova şirketi üzerindeki Buhara'nın ticari potansiyelini araştırmak üzere Buhara'ya giden Anthony Jenkinson'ın, İran ve Hindistan'dan ihraç edilen kölelerden bahsettiği, kendisinin de Moskova'ya giderken beraberinde yirmi beş Rus esiri götürdüğü belirtilmektedir. Köle ticareti, Buhara'da XVI. ve XVII. yüzyıllardan itibaren artmaya başlamıştır¹⁷. XVII. yüzyılda Buhara'da Rus esirleri de bulunmaktaydı. Esirlerin büyük çoğunluğu, Nogaylar ve Başkırtlar tarafından; genellikle seyahat ederken, tarlada çalışırken veya balıkçılık yaparken yakalanmışlardır. Bu esirlerin pek çoğu kendi şehir ve kasabalarından alınmışlar, bazı durumlarda şehirlerinin tamamı yıkılmıştır. Az bir kısmı da cezaevlerinden ya da Kosak, Başkırt ya da Kazaklarla yapılan savaşlarda ele geçirilmiştir. Bu dönemde Hive, ve Belh de köle ticaretinin en yoğun olarak yapıldığı şehirlerdir¹⁸.

XVI. ve XVII. yüzyılda Rusya ve Türkistan Hanlıkları arasında karşılıklı olarak elçi heyetleri gönderilmiştir. Buhara ve Hive'den gelen elçi heyetlerine karşılık Moskova Çarları da Türkistan'a kendi elçi heyetlerini göndermişlerdir. Özellikle XVII. yüzyılda sıkça gönderilen Rus elçi heyetlerinin başlıca amacı, Türkistan hanlıklarında farklı kişilerin elinde bulunan oldukça çok sayıdaki Rus kölelerin satın alınması olmuştur¹⁹. Nitekim XVII. yüzyılda Türkistan'a elçi olarak gönderilen Boris ve Semen Pazukhine kardeşler, Astarhan'dan yola çıkarak Hive ve Buhara'ya gelmiş olup bu heyet, Hive Hanı Anuşa ve Buhara Hanı Ebu'l Aziz tarafından oldukça iyi karşılanmıştır. Söz konusu elçilik heyeti, bu dönemde Türkistan'da bulunan Rus esirler hakkında bilgi toplamıştır. Bu bilgilere göre; Buhara'da 150, Hive'de 50, Belh'te 100 olmak üzere toplamda 300 esir bulunduğu anlaşılmıştır²⁰. Rus elçisi Boris Pazuhin (1670-1671), bu kölelerin birçoğunun tarla işlerinde çalıştırıldığını, bir kısmının ise yerel feodallerin ve diğer zenginlerin ev hizmetlisi olarak kullanıldığını belirtmiştir. XVIII. yüzyıl Özbek yazarlarından birinin sadece Yalantuş Bey'in sahip olduğu kölelerin sayısının 3000'ne ulaştığını söylediği ifade edilmiştir. Bu durum, XVIII. yüzyılda Türkistan'da köleci toplum şeklinin var olduğunu göstermemekle birlikte uzun bir süre birçok Doğu ülkesinde varlığını koruyan sadece ev köleciliğinin varlığına

¹⁶ Gabriel, Bonvalot, Eski Yurt (Esir Yurt Orta Asya'dan), Çev. Reşat Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, 1884, s.139.

¹⁷ Audrey Burton, "Russian Slaves in 17th Century Bukhara", Post- Soviet Central Asia, ed: Touraj Atabaki and John O'Kane, Tauris Academic Studies in association with the International Institute of Asian Studies, Leiden, Amsterdam, s. 345.

¹⁸ Burton, a.g.m., s.346.

¹⁹ Ivanov, a.g.e., s. 78.

²⁰ V.V. Barthold, Asya'nın Keşfi: Avrupa'da ve Rusya'da Şarkiyatçılığın Tarihi, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2000, s. 297.

XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti

işaret etmektedir. Yalantuş, kölelerin emeği ile kendi ünlü Semerkant medreselerini inşa etmiştir²¹.

XIX. yüzyılın ilk yarısında da köle ticareti Türkistan'da önemini sürdürmüştür. Türkmenler tarafından İran'dan kaçırılan İranlı esirler, Buhara'ya getirilmeye devam etmiştir. Türkmenlerin gözünde İranlı esirler, ticari bir meta olarak görülmüşlerdir²². Türkmenlerin getirdikleri esirlerin yanı sıra İranlı esirlerin bir kısmı Horasan'dan ticaret için bir kısmı hanlıklarda iyi bir mevkii elde edebilmek ümidi ile bölgeye gelmişlerdir. İranlı esirler ilk olarak tepeden tırnağa arandıktan sonra üzerlerindeki değerli eşyalar alınmıştır. Sonrasında ise aileleri ve nasıl yakalandıkları konusunda bilgi elde edilmeye çalışılmakta, Özbeklere göre Şiiler Müslüman olmadıklarından Müslüman yani Sünni olup olmadıkları sorulmaktadır. Türkistan bölgesindeki İranlı köleler ibadetlerini gizlice yapmak zorunda kalmışlardır²³.

1830'lu yıllarda Buhara'yı ziyaret eden Burnes, Rus esirlerle de karşılaşmış olup onlar hakkında bazı bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre Burnes'in karşılaştığı Glegory Pulakoff isimli esir, yirmi beş sene önce Rus ileri karakolunda uykuda iken ele geçirilmiş olup bir asker çocuğudur. Pulakoff, Burnes'in ziyaret ettiği dönemde marangozluk yapmaktadır. On yaşında kaçırılmış olmasına rağmen anadilini unutmayıp ülkesine dönmek istemektedir. Evli ve çocuk sahibi olup ailesi de esir durumunda olan Pulakoff, efendisine, kendisine ticaret yapmasına izin verme karşılığında senelik 7 tilla vermektedir. Pulakoff, kendisinin Hristiyan olduğunu ancak bundan hoşlanmayan insanlar içinde yaşamak zorunda olduğundan, kendisini Müslüman olarak adlandırdığını belirtmiştir. Burnes, Buhara'yı ziyaret ettiği tarihlerde burada; Ruslar, Hindular, Özbekler, Afgan ve Kabil şehirlerinden tüccarlarla tanıştığını belirtmiştir²⁴. Buhara'daki köle pazarlarını da ziyaret etmiş olan Burnes, burada cumartesi günleri köle pazarlarının kurulduğunu belirtmiştir. O, Özbeklerin bütün işlerini köleler vasıtasıyla yürüttüklerini, kölelerin daha çok İran'dan Türkmenler tarafından getirildiğini söylemiştir. Seyyahın verdiği bilgilere göre; oldukça fakir olan bu kimseler, satış için pazara çıkarılmaktadır. Kölelerin, otuz ya da kırk stantta satışa çıkarıldığını belirten Burnes, onların sığırlar gibi incelendiklerini, hayvanlardan tek farklarının kendilerinin cevap verebilmeleri olarak gördüğünü söylemiştir. Seyyahın ifadesine göre, köle almaya gelen kişilerin ilk olarak onların soyları ve esir alınışları ile ilgili sorular sordukları, esiri satın alan kişinin, esirin vücudunu inceleyerek özellikle cüzamlı olup olmadığına dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca esiri alacak olan kişinin, esiri satın almaya karar verdiğinde öncelikle pazarlık

²¹ P.P. Ivanov, a.g.e., s. 71.

²² Seda Yılmaz Vurgun, "XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığında Buhara Emirliği (Hanlığı)", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2013, s.175.

²³ Seda Yılmaz Vurgun, "XIX. Yüzyılda Türkistan'da Kölelik, Çapul ve Yağma", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XIV/1, 2014, s. 186- 187.

²⁴ Alexander Burnes, Travels Into Bokhara Being The Account Of A Journey From India To Cabool, Tartary and Persia; Also Narrative Of A Voyage On The Indus From The Sea To Lahore, London Vol. I., s.294-297.

yaptığı, örneğin üç İranlı esirin her birinin otuz tilla değerinde olduğu ifade edilmiştir. Seyyah, köleler arasında kızların da bulunduğunu, fakirlik sebebiyle bunların aileleri tarafından satılmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir²⁵. Burnes, Buhara'da İran'dan getirilmiş çok sayıda kölenin bulunduğunu ve bunların çok azının geri dönmeye izin verildiğini ifade etmiştir²⁶. Seyyah, Hive'de ise 2000 civarında Rus esirin bulunduğunu, Rus ve İranlı esirlerin sayısının gittikçe arttığını belirtmiştir²⁷.

Alexander Burnes'in Buhara'yı ziyaret ettiği dönemde bölgeyi ziyaret eden Meyendorff da Buhara'nın zengin ve saygın kimselerinin her birinin kölelerinin bulunduğunu belirtmiş, bunların daha çok İranlı esirlerden oluştuğunu söylemiştir. Seyyahın söylemine göre Rus esirlerin sayısının ise sadece on olduğu, geri kalanlarının ise özgürlüklerini elde etmiş olmalarına rağmen hala "kafir" olarak aşağılandıkları anlaşılmaktadır²⁸.

Meyendorff, XIX. yüzyılda Türkistan Hanlıklarının Türkmenler ve Kırgızlar ile köle ticareti yaptıklarını belirtmiştir. Bu iki topluluk, köleleri genellikle baskınlarda ya da İranlılarla yaptıkları savaşlarda elde etmektedirler. Seyyah, Buhara'da bulunan esir sayısına da dikkat çekerek, burada 40,000 civarında İranlı esirin bulunduğunu, Rus esirlerin sayısının ise 400-500 arasında değiştiğini belirtmiştir. Seyyahın ifadesine göre, Rus esirler daha çok Hiveliler, Kırgızlar ve Türkmenler tarafından yakalanmaktadır. Sağlıklı erkek kölelerin fiyatı 40 ile 50 tilla arasında değişmektedir. Kadın kölelerin fiyatları daha düşük olmakla birlikte genç ve güzel olanlar için durum değişmektedir. Nitekim bu durumda olan kadın köleler için istenilen fiyat 100 ile 150 tilla arasında değişmektedir. Örneğin XIX. yüzyılda Meyendorff, Buhara'da etkileyici bir kadının tecrübeli bir zanaatkârdan daha fazla fiyata satıldığını gördüğünü ifade etmiştir. Buhara'daki Rus esirlerin durumunun kötülüğüne dikkat çeken Meyendorff, onların yiyecek azlığından yakındıklarını, şiddete maruz kaldıklarını ve kaçmaya çalışanlara ağır işkenceler yapıldığını belirtmiştir²⁹. Kaçan kölelerin cezası genellikle ölüm olmakla birlikte efendisinin isteğine bağlı olarak fiziksel ceza da uygulanabilmektedir. Bir kısmının ise zincirlerinin sayısının artırılıp kilitlerinin üzerine kurşun döküldüğü ifade edilmektedir³⁰.

Buhara'daki zenginlerin ortalama 40 köleye sahip olduklarını belirten Meyendorff, bunun bazen değişiklik gösterdiğini, örneğin Kuşbeğinin sahip olduğu arazilerde işgücüne ihtiyaç duyması sebebiyle köle sayısının 100

²⁵ Burnes, a.g.e., I, s. 282- 283.

²⁶ Burnes, a.g.e., I, 276.

²⁷ Burnes, a.g.e., II: 386.

²⁸ Count Meyendorff, *Journey Of The Russian Mission From Orenburg To Bokhara*, Translated by Colonel Monteith, Madras Engineers, Printed At The Spectator Press, 1840, s.36.

²⁹ Meyendorff, 1840, s. 61.

³⁰ Vurgun, a.g.m., 2014, s. 189.

XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti

olduğunu söylemiştir³¹. Köle ticareti, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da canlılığını sürdürmüş, 1873 senesinin sonlarına kadar devam etmiştir³².

XIX. yüzyılda Türkistan'da köleliğin ticari hayatta büyük önem taşıdığı görülmektedir. Buhara, bu dönemde Türkistan şehirleri içerisinde köle ticaretinin en yoğun yapıldığı şehirlerin başında gelmektedir³³.

Buhara'daki kölelerin yaşam şekilleri ya da kölelere yapılan muamele hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Ancak genel olarak şikâyetler; işkence gördükleri, açlıktan ya da kötü muameleden öldükleri şeklindedir. Rus esirlerin evlenmelerine ve çocuk sahibi olmalarına izin verilmiştir. Ayrıca bu esirlerde aynı aileden birden fazla kişinin serbest bırakılmasına da izin verilmiştir. XIX. yüzyılda Buhara'da ki esirlerin bir kısmı tarımda ve sulama kanallarının inşasında çalıştırılırken bir kısmı da sığır yetiştiriciliği ve çeşitli ticari işlerde çalıştırılmışlardır. Bu kölelerin bir kısmı ise hanın ordusuna ya da kendi hizmetine alınmıştır. Örneğin XVIII. yüzyılın başlarında II. Ubeydullah, bütün muhafızlarını Rus esirlerden oluşturmuştur³⁴.

Köle ticaretinin yoğun olarak yapıldığı Türkistan şehirlerinden bir diğeri de Hive şehridir. Hive Hanlığı'nda toplumun en alt sınıfı olan kölelerin devletin üretim alanında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir³⁵. Türkmenler tarafından yakalanmış ve Hive'de satılmış olan İranlı esirlerin serbest bırakılmasını sağlamakla görevlendirilen İran elçisi Rıza Kuli, 1851 senesinde Hive'yi ziyaret etmiştir. Hive'de İran'lı esirlerin ağırlıklı olarak tarımda çalıştırıldıklarını belirten Kuli, ayrıca bu esirlerin ev hizmetçisi, arabacı veya işçi olarak da çalıştırıldıklarını ifade etmiştir. Ramazan ayı sonunda ise köleler için üç günlük tatilden bahseden Kuli, birçok yerden toplanan İranlı esirlerin Hive'de bir araya geldiklerini ve arkadaşları ile görüştiklerini anlatmıştır. Elçinin verdiği bilgilere göre Ramazan ayını takiben tatilde bir araya gelen bu esirler; birbirlerine nasıl esir edildiklerini, sıkıntılarını, koşullarını, şikâyetlerini anlatmaktadırlar³⁶. Horosan'da Türkmenler tarafından, Rus yerleşimlerinde ise Kazaklar tarafından

³¹ Meyendorff, 1840, s. 61.

³² Audrey Burton, "Russian Slaves in 17th Century Bukhara", Post-Soviet Central Asia, ed: Touraj Atabaki and John O'Kane, Tauris Academic Studies in association with the International Institute of Asian Studies, Leiden, Amsterdam, s. 345.

³³ Anthony Jenkinson, Early Voyages and Travels to Russia and Persia By Anthony Jenkinson and Other Englishmen, With Some Account of The First İntercourse of The English With Russia and Central Asia By way of The Caspian Sea, vol I, Ed: E. Delmar Morgan and C. H. Coote, B. Franklin, New York, 1990, s.89.

³⁴ Burton, a.g.e., s. 347.

³⁵ Arminius Vambery, Travels in Central Asia: Being the Account of A Journey From Teheran Across the Turkoman Desert on the Eastern Shore of the Caspial to Khiva, Bokhara and Samarcand Performed in the Year 1863, Harper&Brothers, New York 1865, 380, Muhammed Bilal Çelik, Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004, s.103.

³⁶ Mary Holdsworth, Turkestan in the Nineteenth Century (A Brief History of the Khanates of Bukhara, Kokand and Khiva, Fifteen Shillings, 1959, s. 21.

yakalanan esirler Hive’de esir olarak satılmışlar ve bunlar Orta Asya köle pazarlarının başlıca kaynağı haline gelmeye başlamışlardır³⁷.

1863 senesinde Hive’yi ziyaret etmiş olan Vambery, Hive’deki esir çarşısını, “Küçük Kervansaray” olarak adlandırmış ve burada, Teke ve Yomut Türkmenlerinin getirdiği kölelerin satışının yapıldığını belirtmiştir. Seyyah, köle ticaretinin Hive ve Buhara için oldukça önemli olduğunu, toprak işlerinin tamamıyla köleler tarafından yapıldığını belirtmiştir³⁸.

XIX. yüzyılda Türkmenler, Farsilerle yaptıkları savaşlarda beraberlerinde getirdikleri köleleri satmışlardır. Kölelerin satın alındıktan sonra serbest bırakılması sevap olarak görüldüğünden Buhara’da pek çok köle alınıp satılmıştır³⁹. Örneğin XVI. yüzyılın sonlarında Buhara’da altmış, yetmiş yaşlarında iki tane Rus esir, sahipleri tarafından Allah’a saygı ve onu memnun etmek için serbest bırakılmıştır⁴⁰. Bu köleler azad edildikten sonra bir kısmı Buhara’da kalmışlar bir kısmı ise memleketlerine geri dönmüşlerdir⁴¹.

Türkistan’da köle emeği oldukça geniş bir şekilde yaygınlaşmış olmasına rağmen yerel üretimin temelini oluşturmamıştır. Yerel üretimin temelinde, feodal olarak bağımlı köylülerin ve özgür zanaatçıların emeği bulunmaktaydı⁴². Köleler, toprağın işletilmesinde oldukça önemli bir yere sahip bulunmuştur. Öyle ki Buhara Hanlığında büyük topraklara sahip olan şeyhlerin, topraklarını bağımlı köylüler ve kısmen de Türkistan’da esir pazarlarından elde edilen kölelerin emeği ile işledikleri ifade edilmektedir⁴³.

Hive’de köle temin eden kişilerin başında Türkmenler gelmekteydi. Türkmenler, Hive’de esir pazarında kendi ganimetlerini sattıktan sonra yükünü boşaltmış develeri buğdayla yükleyip kendi otağlarına geri dönerlerdi. 1858 senesinde Hive Hanlığı’nı ziyaret eden İgnatev’in, ülkenin toprak sahiplerinin özellikle de yüksek unvan sahibi kimselerin bütün zenginliğinin gelirlerinin İranlı kölelerin emeklerine dayandığını, bu çiftçi esirlerin ülkede hemen hemen yegane tarımla uğraşan kişiler olduğunu ifade ettiği belirtilmektedir. Farklı büyük feodallerin işlerinde çalıştırılan kölelerin sayısının ise 150 kişiye ulaştığı, Muhammed Rahim’in kendi topraklarında 500 köle çalıştırdığı kaydedilmektedir. Hive’den Rusya’ya dönen ve önceden köle olan kişiler, Hive’de bir çok kişinin on ve daha çok köleye sahip olduğunu ve hatta durumu orta derecede olan

³⁷ Yuri Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, London: Brill, 2003, s. 62.

³⁸ Vambery, *Travels in Central Asia: Being the Account of A Journey...*, Harper&Brothers, New York 1865, 380, P.P. Ivanov, “Oçerki Pa İstorii Sredney Azii (XVI. Seredina XIX. V), İzdateljstva, Vostoçnoy Litaraturi, Moskva, 1958, s. 164.

³⁹ Baymirza Hayit,, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.133.

⁴⁰ Burton, a.g.e., 1998: 345.

⁴¹ Hayit, 1995: 133.

⁴² Ivanov, a.g.e., s. 99- 126.

⁴³ Ivanov, a.g.e., s. 65.

XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti

Hivelilerin dahi bir ve daha çok köleye sahip olduklarını bildirmektedirler⁴⁴. İvanov, bu dönemde hanlığın ekonomik hayatının kölelerin emeği ve tamamen perişan edilmiş köylülerin gaddarca feodal sömürsüyle olduğu kadar komşu halkların sistematik olarak yağmalanmasıyla da ayakta durduğunu belirtmektedir. Askeri başarıların sadece askeri-feodal soyluları zenginleştirdiği ve toplumun ana kitlesi üzerine ve hanlığın üretici güçlerinin genel düzeyine olumsuz yansıdığı tamamen açık olduğunu ifade etmektedir⁴⁵.

Buhara'da kölelerin özgürleştirilmesi ve kurtarılması sorunu, hanlıklar ile İran ve Rusya arasındaki müzakerelerde önemli bir yer tutmuş olsa da politik açıdan güçsüz olan İran, köleleri, tarım için vazgeçilmez olarak gördüğünden köleliğin kaldırılmasına karşı çıkmıştır⁴⁶. İvanov, İran'ın yüksek ünvanlı önemli bir kişinin 1851 senesinde Hive'yi ziyaret ettiğini, bu kişinin kendi yöneticisi adına İranlı kölelerin özgür bırakılması için uğraştığını belirtmiş, ancak bu görüşmelerden her hangi bir olumlu sonuç elde edemediğini ifade etmiştir⁴⁷. Hive Hanı, bu görüşmede elçiye, kendi himayesindeki kişileri kanuni mallardan yoksun bırakmanın mümkün olmadığı düşüncesinde olduğunu söylemiştir. Ancak köleler, sınırda çalıştırıldıklarında ya da 70 ruble kadar olan özgürlük bedelini ödedikten sonra efendileri izin verdiği takdirde serbest kalabilmişlerdir. İstisnai durumlar dışında Han dahi köle sahibine, bu konuda baskı yapma hakkına sahip değildir. 1873 senesinde Buhara'yı ziyaret etmiş olan Schuyler'in, 7 yaşlarında İranlı bir çocuğu satın alıp beraberinde Semerkand'a götürdüğü ve Rus yetkililere gösterdiği, nihayetinde de bir sene sonra kölelerin serbest bırakılmasına dair bir barış anlaşması yapıldığını söylediği ifade edilmiştir⁴⁸.

XIX. yüzyılda Hive'de merkezi bir devletin kurulması, ekonomik gelişmeleri de beraberinde getirirken bu durum, komşu halklara olan yağmaları da arttırmıştır. Ağır vergiler yoluyla adeta kendi halklarını yağmalayan Hive derebeyleri, yağma ve talancılığı zenginlik kaynaklarından biri olarak görmüşlerdir. Hive Hanları; Karakalpak, Türkmen ve Afganistan'da yaşayan halklara yaptıkları hücumlarla, onların mal ve mülklerini yağmalamışlar ve onları esir almışlardır. Ele geçirilen esirler; Hanların, derebeylerin ve din adamlarının arazilerinde çalıştırılmışlardır⁴⁹. Harezm bölgesinde işgücü ihtiyacının köleler

⁴⁴ İvanov, a.g.e., s. 164- 165.

⁴⁵ P.P. İvanov, Oçerki Pa İstorii Sredney Azii (XVI. Seredina XIX. V), İzdatilstva, Vostoçnoy Litaraturi, Moskva, 1958, s. 164- 165.

⁴⁶ B. Spuler, "Central Asia From The Sixteenth Century To The Russian Conquests", The Cambridge History Of İslam, Edited by P. M. Holt, Ann K. S. Lambton, Bernard Lewis, Chapter 7, Cambridge University Press, 1977, s. 482.

⁴⁷ İvanov, a.g.e., s. 164- 165.

⁴⁸ Burton, a.g.e., s.345-347.

⁴⁹ Feridun Tekin, (2002) "Hive Hanlığı", Türkler, c. VIII, Ankara Yeni Türkiye Yayınları, s.637.

vasıtasıyla karşılanması ve köleye duyulan talep nedeniyle kölelik Türkistan'ın diğer kısımlarına göre burada daha fazla gelişmiştir⁵⁰.

Hive'deki köleler hakkında da bilgi veren Murav'yov, buradaki yabancı köle sayısının oldukça fazla olduğunu belirtmiştir. Bu köleler için herhangi bir hukukun bulunmadığını, hayatlarının, efendilerinin ellerinde olduğunu söyleyen Murav'yov, onların tüm dünyada en üzücü durumda olduklarını ifade etmiştir. Kölelerin daha çok Ruslar, İranlılar ve Kürtlerden oluştuklarını belirten seyyah, Rus esirlerin sayısının yaklaşık üç bin civarında olduğunu ve onların genel olarak Orenburg sınırlarında Kırgızlar tarafından kaçırılarak Hive'ye getirildiklerini söylemiştir. Seyyah, İranlı esirlerin sayısının ise Rus esirlerden on kat fazla olduğunu bu sayının otuz bin civarında olduğu belirtmiştir. Bunun yanı sıra Kürt esirlerin ise sayı olarak oldukça güçlü olup bu iki sınıfın kölelerinin Türkmenler tarafından desteklendiğini ifade etmiştir. Hatta İranlı esirlerin sık sık yeniden bağımsızlıklarına kavuştuklarını ve ekonomik olarak durumlarını güçlendirdiklerine de dikkat çekmiştir⁵¹.

Murav'yov, Kırgız, Türkmen, Karakalpak gibi göçebe toplulukların, Hive'ye köle tedarik ettiklerini belirtmiştir. Türkmenler; İranlılar ve Kürtleri, Astarabad ve Horosan'da ele geçirirken Kırgızlar da Rusları, Orenburg önlerinde esir almışlardır. Bu esirler, Hive'ye getirilerek burada kurulan esir pazarlarında satılmışlardır. Seyyahın ifadesine göre; Rus esirler, hem fiziksel aktivite ve güç açısından hem de entellektüel zekâ bakımından diğer esirlerden üstün olduklarından en çok talep edilen esirler olmuştur. Sağlıklı ve genç Rus esirler, 60 ile 80 tilla arasında satılmaktadırlar. İranlı esirler daha az talep görünürken kürt esirler en az talep görenlerdir. Ancak diğer yandan da İranlı kadın esirler, Rus kadın esirlerden daha yüksek fiyat talep etmektedirler. Hiveliler, esirlerini genellikle Buhara'da satmayı mal karşılığı olarak da onlara vermemişlerdir. Murav'yov, göçebe kavimler için köle ticaretinin zorunlu olduğunu, kölelerin Hive'de yetiştirilen tahıla ihtiyaç duyduklarını, tahılın yetiştirilmesi için tarımda kölelerin kullanıldıklarını, böylece karşılıklı olarak birbirlerinden faydalandıklarını belirtmiştir. Murav'yov, Muhammed Rahim Hanın kendine ait arazilerinin kanallarla dolu olduğunu, bu kanalların ve arazinin bakımının köleler, Sartlar ve Karakalpaklar tarafından yaptırıldığını, bu hizmetin onların vergi miktarını azalttığını belirtmiştir⁵².

XIX. yüzyılda Hive'yi ziyaret eden Macgahan, Hive'de, Rusya ve İran'dan esir ettikleri kimseleri satmak üzere bir esir çarşısının bulunduğu bahsetmiştir. O, Rus esirlerin bir kısmının 1839 ve 40 senelerinde Hive'ye sevk olunan Rus askeri vasıtasıyla salıverildiğini ve Orenburg'a gönderildiğini belirtmiştir. Seyyah Macgahan, Rus esirlerin İranlı esirlerden daha çalışkan

⁵⁰ Abdullah Gündoğdu, Hive Hanlığı Tarihi: Yedigâr Şibaniler Devri 1512-1740, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlamamış Doktora Tezi, Ankara,1995, s.231.

⁵¹ Nikolay Murav'yov, Journey To Khiva Through The Turkoman Country, Oğuz Press London, 1977, s.113.

⁵² Murav'yov, a.g.e., s.138- 148.

XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti

olduklarını, bu sebeple de daha yüksek miktarlardaki paraya satıldıklarını, Hive hanlarının, bunların bazılarını kendi hizmetine aldığını, kendi sözüne uyanların bir kısmını bazı memuriyetlere getirdiğini ve birkaçını da topçu muallimliğinde kullandığını belirtmiştir. Esir edilen kimselere öncelikle İslam dinini kabul etmeleri teklif edilmiş olup esirlerin Rusya'dan ziyade İran'dan getirildiği belirtilmiştir. Macgahan, bunun sebebinin, İran'dan getirilen esirlerin Şii mezhebinden olmalarından dolayı Hivelilerin tabi oldukları Hanefi mezhebine geçmelerinin daha kolay olacağına düşünülmesinden kaynaklandığını söylemiştir. Seyyah, Türkmenlerin Afganilerden dahi esir aldıklarını, fakat bunların tamamının Hanefi mezhebinden olması sebebiyle satılmalarının İslam dinine göre caiz olmaması sebebiyle satılmadıklarını ve onlara hakaret edilmediğini söylemiştir. Rus esirlerin büyük çoğunluğu Hazar denizi sahilinde bulunan balıkçılardan olup, bunlar Orenburg ve Sibir sınırına kadar giden Kırgızlar tarafından yakalanarak Hive'ye getirilip satılmaktadırlar⁵³. Hive'de dört bin civarında esir bulunduğu şeklinde bir rivayet olduğundan bahseden Macgahan, yalnızca Han hazretlerinin 1500 kadar esiri olduğunu ve yapılan incelemelere göre İranlı esirlerin sayısının 27 bin olduğunu belirtmiştir⁵⁴.

Rus işgali sonrasında diğer Türkistan şehirlerinde olduğu gibi Hive'de de kölelik kaldırılmıştır. Ruslar, Hive'ye henüz yeni yerleşmeye başladıklarında Hive Hanı, Rusya'ya olan minnettarlığını göstermek amacıyla köleliğin tamamıyla kaldırıldığını ilan etmiştir. Bunun sonucunda esaret altındaki binlerce İranlı köle, özgürlüğüne kavuşmuştur. Bu kölelerin bir kısmı Hive vatandaşı olarak Hive'de kalırken bir kısmı da memleketine dönmüştür⁵⁵.

Hokand Hanlığında köleliğin gelişiminde büyük toprak sahiplerinin rolleri oldukça önem taşımıştır. Cami ve medreselerin büyük vakıf topraklarının dışında, hanın ve onun akrabalarının özel veya udel* toprakları, aynı zamanda yerel feodal soyluların ve tacirlerin mülkiyetleri, büyük bir öneme sahip idi. Yerli soylular ve tacirler kendi topraklarını, kölelik şartlarıyla topraksız köylülere kiralamışlardır. Bunak* sistemi, Fergana'da Kölelik münasebetlerinin gelişimini etkilemiştir. Büyük toprak sahipleri Buhara hanlığında olduğu gibi az topraklı ihtiyacı olan köylüye parayla kredi vermekteydi. Borcunu ödeyemeyen köylü veya ortakçı, sahibinin yanında kalmaya mecbur kalmıştır. Bunak alan köylünün ölümünden sonra geriye kalan borcu varisine kalıyordu. Bunak, aynı zamanda atölye ustalarının kiraladığı sanatkârlara da uygulanmaktaydı. Bunun dışında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında feodal zümrenin göçebe nüfuz kitlelerini köleleştirilmesinde de katkıda bulunan ve yayılmış istismar yöntemlerinden biri, yoksulların sığırlar için faiz ödemek zorunda kalması idi. Nitekim hayvan

⁵³ I.A. Macgahan, Hive Seyahatnamesi ve Tarihi, Çev: Kolağası Ahmed, Haz. Prof. Dr. İsmail Aka- Dr. Mehmet Ersan, Akademi Kitabevi, İzmir 1995, s.187- 188.

⁵⁴ Macgahan, a.g.e., s.189.

⁵⁵ Bayard Taylor, Central Asia: travels in Cashmere, little Thibet, and Central Asia, New York, 1893 s.273.

* Feodallerin idare ettiği yer, toprak.

* Çalışmak ve hasat için verilen para, işin genel verimliliği için ayrılan meblağ.

çalınması, hayvan ölümlerinin sıklıkla yaşanması ve diğer talihsizlikler sebebiyle sürüsünü kaybeden fakirlerin aldıkları hayvanları sahiplerinin talebi üzerine geri vermekte zorluk çekmeleri üzerine borcunu ödeyemeyenler köle olmuşlardır⁵⁶.

Hokand'da köle ticaretinin izleri, hanlığın sonlarına kadar devam etmiştir. Hokand'da genç bir erkek kölenin değeri 30 tilla iken, genç bir kadın kölenin değeri 40 tilla'dır. Kölelerin toplumda aşağılanmaları, kölelere bir nesne gibi davranılmasına sebep olmuştur. Öyle ki 1871 senesinde Hokand Hanı Hudayar Hanın erkek kardeşi Sultan Murad, hanın onuruna bir at yarışı düzenlemiş olup yarışa katılanlara çeşitli hediyeler vermiştir. Bu hediyeler arasında; bir erkek köle, bir kadın köle, bir çadır kumaşı, bir Arap halısı, iki Kıpçak Halısı, üç battaniye, dokuz porselen tabak, dokuz bardak, altın koşum takımıyla birlikte iki at, gümüş koşum takımlı bir at ve başka eşyalar yer almaktadır. Sultan Murad'ın kendisine ait, bahçe ve tarlalarında ağır işlerde çalıştırdığı yirmi tane kölesi bulunmaktadır. Bunların yanı sıra tamircilik, bekçilik gibi işleri de köleler yapmıştır. Bu kölelerin büyük çoğunluğu komşu ülkelere yapılan baskınlarda ele geçirilen eski askerlerden oluşmaktadır. Hokand'da bulunan kölelerin sayısı Hive ve Buhara'ya göre daha azdır. Ancak Hokand'a göre Buhara ve Hive şehirlerinde kölelere daha iyi davranılmaktadır⁵⁷.

Sonuç

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere özellikle yerleşik yaşama ve tarım kültürüne alışkın olmayan konar-göçer Türk topluluklarının, toprağı işlemede, kölelerin oldukça önemli yer tuttuğu görülmüştür. Ancak bununla birlikte Türkistan'da köle emeğinin oldukça geniş bir şekilde yaygınlaşmış olmasına rağmen yerel üretimin temelini oluşturamadığı anlaşılmıştır. Yerel üretimin temelinde, feodal olarak bağımlı köylülerin ve özgür zanaatçıların emeği yer almıştır. Kölelerin en önemli kaynağını savaş esirleri oluşturmuş olup akınlarda ele geçirilen esirlerin bir kısmı öldürülürken bir kısmı köle olarak kullanılmıştır. Köle pazarlarında belirli bir miktar para karşılığı satılan kölelerin özgürlüklerini elde etmesi de yine para karşılığında olmuştur. Ancak istisnai durumlarda Türkistan şehirlerinde dikkat çeken diğer bir husus ise kölelerin hiçbir karşılık olmaksızın serbest bırakılabilmeleri olmuştur. Öyle ki özgürlüğünü satın alan kölelerin yanı sıra Müslüman inancının bir yansıması olarak Allah'ı memnun etmek adına serbest bırakılan kölelerin olması da bu durumu doğrulamıştır. Köle fiyatlarında dikkat çeken hususun ise sağlıklı ve genç erkek kölelerin fiyatlarının kadın kölelere oranla yüksek olmasına rağmen genç ve güzel kadınlar için durumun değişmesidir. Kölelere yapılan muamele konusunda ise seyyahların genellikle kölelerin kötü şartlara maruz kalmaları hususunda ortak görüşte oldukları anlaşılmaktadır. Farklı inançtaki kölelerin

⁵⁶ Ivanov, a.g.e., s. 188- 193-194.

⁵⁷ Victor- Bababekov Dubovitskiı, Khaydarbek, "The Rise and Fall of the Kokand Khanate", Ferghana Valley: The Heart of Central Asia, Ed: S. Frederick Starr, London England, 1984. s. 39.

XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti

hizmet ettikleri toplumda inanç özgürlüğüne sahip olmamaları ve buldukları topluma uygun yaşamak zorunda bırakılmaları da kölelerin içinde buldukları durumu göstermesi bakımından dikkat çekmiştir.

Kaynakça

AYDIN M. Akif, HAMİDULLAH, Muhammed, "Köle", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2002, C.26.

BARTHOLD, V.V., Asya'nın Keşfi: Avrupa'da ve Rusya'da Şarkiyatçılığın Tarihi, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2000.

BONVALOT, Gabriel, Eski Yurt (Esir Yurt Orta Asya'dan), Çev. Reşat Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, 1884.

BOZKURT, Gülnihal, Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1981, Volume 38, Issue 1-4, p. 65-106.

BREGEL, Yuri, An Historical Atlas of Central Asia, London: Brill, 2003.

BURNES, Alexander, Travels Into Bokhara Being The Account Of A Journey From India To Cabool, Tartary and Persia; Also Narrative Of A Voyage On The Indus From The Sea To Lahore, London Vol. I. II-III.

BURTON, Audrey, "Russian Slaves in 17th Century Bukhara", Post- Soviet Central Asia, ed: Touraj Atabaki and John O'Kane, Tauris Academic Studies in association with the International Institute of Asian Studies, Leiden, Amsterdam, ss. 345-365.

ÇELİK Muhammed Bilal, 1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2009.

ÇELİK, Muhammed Bilal, Firdevsü'l-İkbal'e Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, "Tarihimizde Kölelik", Köleleri Evlat Sayan Medeniyet, Tarih ve Medeniyet, S:11, 1995, ss.20-25.

GÜNDOĞDU, Abdullah, Hive Hanlığı Tarihi: Yedigâr Şibaniler Devri 1512-1740, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara,1995.

HAYİT, Baymirza, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

HOLDSWORTH, Mary, *Turkestan in the Nineteenth Century (A Brief History of the Khanates of Bukhara, Kokand and Khiva, Fifteen Shillings, 1959.*

IVANOV, P.P., " Oçerki Pa İstorii Sredney Azii (XVI. Seredina XIX. V), İzdatilstva, Vostoçnoy Litaraturi, Moskva, 1958.

JENKİNSON, Anthony, *Early Voyages and Travels to Russia and Persia By Anthony Jenkinson and Other Englishmen, With Some Account of The First İntercourse of The English With Russia and Central Asia By way of The Caspian Sea, vol I, Ed: E. Delmar Morgan and C. H. Coote , B. Franklin, New York, 1990*

KHALFİN, N.A., *Russia's Policy in Central Asia 1857-1868, Central Asian Research Centre, London, 1964, S.12.*

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Cariyeler ve Esir Pazarı, Tarih Dünyası, S. 2., 1950, ss. 72- 74.*

MACGAHAN, I.A., *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi, Çev: Kolağası Ahmed, Haz. Prof. Dr. İsmail Aka- Dr. Mehmet Ersan, Akademi Kitabevi, İzmir 1995.*

MEYENDORFF, Count, *Journey Of The Russian Mission From Orenburg To Bokhara, Translated by Colonel Monteith, Madras Engineers, Printed At The Spectator Press, 1840.*

MURAV'YOV, Nikolay, *Journey To Khiva Through The Turkoman Country, Oğuz Press London, 1977.*

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.*

PARLATIR, İsmail, *Türk Sosyal Hayatında Kölelik, Belleten, C. XLVII, T.T.K. Basımevi, Ankara 1984, s. 805- 829.*

SPULER, B., "Central Asia From The Sixteenth Century To The Russian Conquests", *The Cambridge History Of İslam*, Edited by P. M. Holt, Ann K. S. Lambton, Bernard Lewis, Chapter 7, Cambridge University Press, 1977, ss. 468-494

TAYLOR, Bayard, *Central Asia: travels in Cashmere, little Thibet, and Central Asia, New York, 1893.*

TEKİN, Feridun, "Hive Hanlığı", *Türkler, c. VIII, Ankara Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.634-640.*

VİCTOR- Bababekov Dubovitskii, Khaydarbek, "The Rise and Fall of the Kokand Khanate", *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia, Ed: S. Frederick Starr, London England, 1984.*

XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti

VURGUN, Seda Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığı Altında Buhara Emirliği (Hanlığı)", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2013, 317 s.

VURGUN, Seda Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Türkistan'da Kölelik, Çapul ve Yağma", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XIV/1, 2014, S. 179- 196.